

Müslüman Ülkelerde Ve Türkiye’de Yetiştirme Değerleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz¹

Kadir CANATAN²

ÖZ

Bir toplumda çocuğa verilen değer ve çocuğun nasıl yetiştirileceği meselesi, o toplumun yapısı ve kültüründen bağımsız olarak ele alınamaz. Her toplum kendi değerlerine göre ideal bir çocuk yetiştirmek ister. Bu makalede Dünya Değerleri Araştırması’na konu olan değerler temelinde şu soruya bir cevap aranmaktadır: Müslüman ülkelerde ve Türkiye’de ideal çocuk özellikleri konusunda nasıl bir tutum gözlemlenmektedir? Söz konusu ülkelerde yaş grupları veya kuşak farkı değer tercihlerini nasıl etkilemektedir? Bu sorulara bir cevap vermek üzere Dünya Değerler Araştırması’nda üç kademeli bir analiz yapılacaktır. İlk kademede dünyadaki genel eğilimler tespit edilecek, ikinci kademede Müslümanlar toplumların değer tercihleri belirlenecek, üçüncü kademede ise Türkiye’de durumun ne olduğu tespit edilecektir. Aralarında farklılıklar olup olmadığı karşılaştırma yapılarak belirlenecektir. Son olarak söz konusu ülke grupları içinde yaş ve kuşak etkeninin hangi oranda etkili olduğu saptanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Yetiştirme Değerleri, Kuşak Farkları, Türkiye, Müslüman Ülkeler, Dünya Değerler Araştırması.

Sociological Analysis On Breeding Values In Turkey And Muslim Countries

ABSTRACT

The value given to a child in a society and the question of how to raise a child can not be handled independently of the structure and culture of that society. Every society wants to raise an ideal child according to their own values. In this article we will look for an answer to the following question on the basis of the World Values Survey: How do attitude is observed on the ideal characteristics of children in Muslim countries and Turkey? How does this affect the age groups or generation of different value preferences in the countries in question? A three-step analysis will be conducted in the World Values Survey to give an answer to these questions. In the first stage will be identified global trends in the World. In the second stage will be determined values preferences in Muslim societies, while in the third stage will be determined what is the situation in Turkey. It will be determined by comparing whether there are differences between them. Finally, it will be determined in which group the age and generation factors are effective.

Keywords: Values, Value of Breeding, Generation Differences, Turkey, Muslim Countries, The World Values Survey.

¹ Bu makale, 27-30 Haziran 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen INCSOS Kudüs Kongresi’nde sunulan bildirinin tam metnidir.

²Prof. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Öğretim Üyesi,
kadir.canatan@izu.edu.tr

Giriş

Bir ülkede çocuğa verilen değer ve çocuğun nasıl yetiştirileceği meselesi, o toplumun yapısından ve kültüründen bağımsız olarak ele alınamaz. Her toplum kendi değerlerine göre ideal bir çocuk yetiştirmek ister. Bu anlamda çocuk yetiştirme değerleri, bağımlı bir değişkendir. Toplum değiştikçe, yetiştirme değerleri de değişir.

Yetiştirme değerlerinin nasıl farklılaştığını incelemek için iki yol takip edilebilir: Eğer birbirine çağdaş olan toplumları bir karşılaştırmaya tabi tutuyorsak, bu senkronik bir yaklaşımdır. Bu tür bir yaklaşım, farklı ülkelerdeki ve toplumlardaki yetiştirme değerlerini ortaya çıkarmak için izlenebilecek bir yoldur. Diğer yöntem ise, bir toplumu zaman içinde diyakronik olarak incelemektir. Bu şekildeki bir karşılaştırma kuşaklar arasında yapılabilir ve eski kuşaklarla yeni kuşakların yetiştirme değerlerinin nasıl farklılaştıkları ortaya konabilir. Biz bu bildiride her iki yaklaşımı da uygulamaya çalışacağız, ancak farklı toplumlar ve kesimler arasındaki karşılaştırmalara girmeden önce “yetiştirme değerleri” ve bunun nasıl araştırma konusu yapılabileceğine dair bir çerçeve çizmek istiyoruz.

Sosyoloji literatüründe değerler, bize “iyi” ve “kötü” hakkında fikir veren soyut düşünceler olarak tanımlanır. Biz bu düşünceleri, sosyalleşme süreçlerine bağlı olarak toplumdan alırız. Toplumsallaşmadan önce neyin iyi ve neyin kötü olduğu konusunda herhangi bir fikrimiz yoktur. Felsefede John Locke’un ifade ettiği üzere zihnimiz doğuştan “boş levha” (tabula rasa)dır. İslam kültüründe insanın bu ilk yaratılış hali “fitrat” olarak nitelenmiştir. Her çocuk, fitrat üzere doğar, sonra anne ve babası, onun nasıl bir kimlik edineceğine karar verir.

Değerler, bir kültürün “ruh”unu; kurallar da “beden”ini oluştururlar. Ruhla beden arasındaki ilişki koptuğu zaman kültür ölür: Bir insanın ruhunu kaybettiği zaman bedeninin cansız kalması ve ölmesi neyse, bir toplumdaki kuralların da varlık gerekçesi olan değerlerle ilişkisini koparması öyledir.

Değer ve normların sınıflandırılmasında sosyologlar birçok ölçüt saptamışlardır. Bunların başında değerlerin zorlayıcılık derecelerine göre sınıflandırılması gelmektedir. Buna göre bir uçta kişinin bilinçli olarak kabul ettiği ve içselleştirdiği değerler vardır, diğer uçta da kişilerin yoğun inançları yüzünden değil de, genellikle alışkanlıkları yüzünden uydukları değerler vardır. İlki kişi üzerinde güçlü bir etki yapar, uyulmadığında kişide suçluluk hissi yaratırken, ikinci tür değerler “daha az önemli” olarak görülürler ve kolayca terk edilebilirler. Üstelik terk edildiklerinde de, kişilerde vicdani sorunlara yol açmazlar. Bir başka sınıflandırma ölçütü, süreklilik gösteren ortaklaşa işlevlerdir. Kimi değerler toplumun sürekliliğine ve ortak

yaşamına katkı da bulunurken, kimi değerler de anti-sosyal nitelikler gösterirler. Sözelimi dayanışma, işbirliği, sevgi ve hakkaniyet gibi değerler grup ruhunu güçlendirirken, aşırı bireycilik ve ayrımcılık gibi tutumlar da grup ruhunu zedeler ve çatışmaya sebep olurlar.

Değerlerin en anlamlı sınıflandırılması, değerlerin kurumsal işlevlerine göre tasnif edilmesidir. Genellikle değerleri; dini, siyasal, ekonomik ve benzer açılardan ayırırız. Bir kültürdeki sosyal değerlerin sistematik analizi sonunda, her temel kurumda kullanılagelen bir değerler dizisinin varlığı saptanabilir. Aile gibi temel bir sosyal grupta karşılıklı olarak etkileşimde bulunan kişiler, aile yaşantılarında uymaları gereken belirli temel değerler olduğunu bilirler. Bu anlamda sosyal değerlerin örüntü, rol ve ilişkiler gibi “kurumsallaştığı” söylenebilir. Kurumsallaşan değerler, hem kişilerin statülerini daha kolay algılamalarına yardımcı olurlar, hem de söz konusu kurumların işleyişini kolaylaştırırlar.

Değerleri kurumsal yapılarına ya da alanlarına göre sınıflandırdığımızda aile kurumunu düzenleyen değerleri “ailevi değerler” olarak adlandırabiliriz. Aile, insanlık tarihinin ve toplumlarının en temel ve kadim kurumlarının başında gelmektedir. Aile bağlamında beş alt kurum ve bunlara bağlı olarak da, bu kurumları düzenleyen ve yönlendiren beş değer alanından ya da grubundan bahsedebiliriz (Canatan, 2011:269).

- 1) Evlilik değerleri;
- 2) Terbiye değerleri;
- 3) Geçim değerleri;
- 4) Saygı değerleri;
- 5) Görgü değerleri.

Kurumlar ve değerler statik bir yapı arz etmezler. Gerek bir toplumun kendi kurumları arasındaki ilişkiler (iç dinamikler) gerekse başka toplumlarla içine girdiği etkileşimler (dış dinamikler) sonucu toplumsal yapı, kurumlar, kurallar ve değerler değişirler. Bazı Batılı sosyal bilimciler, çağımızda tüm dünyada meydana gelen bu değişme olgusunu göz ardı ederek, Müslüman dünyada hala statik bir kültürün egemen olduğunu düşünmektedirler. Sözelimi Hollandalı psikolog Eppink (1986:56-70) dünyada iki tip kültür ayırt etmekte ve çocuğun konumunu bu bağlamda ele almaktadır. Ona göre Batılı olmayan toplumlarda geçerli olan “biz kültürü”nde kişi, sosyal çevre ve yapının pasif ve farklılaşmamış bir ögesi olarak hareket etmektedir. Bu kültürlerde temel değerler şeref/namus duygusu, saygı, dindarlık, vatan ve ödev duygusu olup biçimsel kuralların çiğnenmemesi esastır. Kuralların çiğnenmesi durumunda utangaçlık tipik bir tepki biçimidir.

“Biz kültürü”nün zıddına Batı toplumları “ben kültürü”nü temsil ederler. Burada birey, farklılaşmış ve gelişmeye açık; dolayısıyla toplum içinde aktif bir kişi olarak hareket etme imkânına sahiptir. Temel değerler bireyin bütünlük ve otantikliği (yani kendisi olması) yanında dürüstlük ve başarıdır. Engellenmesi gereken temel hata, sahte ve ikiyüzlü harekettir; ayrıca kişilerin insafsız olmaması ve gerilimlerden uzak durması gerekir. Bu kültürde başarısızlık ve hataların sergilenmesi durumunda verilecek tepki utangaçlık değil, suçluluk duygusudur.

Bu kültüralist analize göre Müslüman toplumlarda çocuklar itaat ve sadakat duygusuyla yetiştirilir. Çocukların terbiye ve eğitimi, iç denetimi değil dış denetimi geliştirmeye yöneliktir. Bu eğitimden geçen çocuklar toplumsal denetimin olmadığı yerlerde kuralları çiğnemekten kaçınmazlar; yakalanmaları durumunda ise iç hesaplaşmaya girişmezler. Utanç, toplum içinde şeref ve onurun kaybedilmesine verilen bir tepkidir. Özellikle de bu şeref ve onur, aile ve kabileye aittir. Çünkü çocukların işledikleri kusur ve suçlar onlara ait bireysel bir işlem olarak görülmez, tüm ait olduğu sosyal çevreye mal edilir.

Birçok kültürler arası araştırma özellikle bireyciliği ve toplulukçuluğu vurgulayarak insanlar arasındaki farklı ilişki biçimlerini anlamaya çalışmıştır. Ülkemizde Çiğdem Kağıtçıbaşı Batılı olmayan dünyanın büyük bir bölümünde insan ilişki biçimlerinin “bağlılık kültürü” kavramı çerçevesinde tanımlanabileceğini düşünmektedir. Ona göre bu görüş araştırma bulgularına dayanmaktadır. Endonezya, Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Tayland ve Türkiye’de ülke nüfuslarını temsil edici örneklerle yapılan araştırmalarda çocuklara atfedilen değerler, ailedeki bireylerin birbirlerine olan bağımlılığını ve bağlılığa dayanan aile kültürünü göstermiştir. Aynı araştırmada Almanya ve Amerika’da aile değerleri ise bağımlılığı reddeden, özerklik ve kendine güveni vurgulayan bir kültüre işaret etmektedir (Kağıtçıbaşı, 1990:22-23).

Problemin Tanımı

Yetiştirme değerleri, ailevi değerlerin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Anne-babalar nasıl bir evlat yetiştirmek istiyorlarsa, onlara belirli değerleri aktarırlar. Çocuk eğitimi bir anlamda “değerler eğitimi”dir. Geleneksel dönemde Nasreddin Tusi ve Kınalızade Ali Efendi gibi İslam ahlakçıları çocuk yetiştirme ve terbiye etmenin kurallarını detaylı bir şekilde ele almışlardır. Bunları bazı maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz (Tusi, 2005:220-227; Kınalızade, 1974:61-73).

- 1) Çocuk doğunca öncelikle ona iyi ve uygun bir ad koymak gerekir. Uygunsuz bir ad konulursa çocuk ömür boyu bundan utanır ve sıkılır.

- 2) Sonra akıllı ve sağlam bir sütanne bulmak lazımdır. Kınalızade'nin aktardığına göre ahlakçılar, sütannenin ahlak ve âdetini, çocuğun ikinci doğuşu, sütü de gıdası olmakla, onun ahlakıyla ahlaklanma olarak görürler.
- 3) Çocuk süttten kesildikten sonra onu terbiye etmeli, ona nizam ve intizamı öğretmeye başlamak gerekir. Çocukta ilk görülen güzel yeti ve ahlak neyse o öncelikle geliştirilmeli ve diğerlerine öncelenmelidir.
- 4) Eğitimin birinci şartı, çocuğu onun kabiliyetlerini köreltecek insanlarla oturmaya ve uygun olmayan şeylerle oynamaya bırakmamaktır. Çünkü çocuğun doğası temiz olduğundan onu kirli bir ortama koymak onun ahlakını bozar.
- 5) Bundan sonra çocuğa adet, an'ane, davranış kuralları ve dini vazifelerini öğretmek; bunları yaptığında ödüllendirmek, yerine getirmediğinde de cezalandırmak gerekir.
- 6) Çok yemek, çok içmek, çok yatmak, pahalı elbiseler giydirmek gibi aşırılıklardan kaçınılmalı; kötü alışkanlık ve işlerden nefret etmesi sağlanmalıdır. Bu işlemler bebeklikten itibaren başlatılmalıdır.
- 7) Çok kınamayı adet edinip her şeyi yasaklamaktan da sakınılmalıdır. Çünkü bu çocuklarda yüzsüzlüğe ve arsızlığa neden olur.
- 8) Yemek yeme kural ve kaideleri zamanında öğretilmeli, buluş çağına ulaşmadan asla şarap ve sarhoşluk veren içkiler verilmemelidir. Bu anlamda çocuğu içki ve işret meclislerine götürmemeli, tam tersine bilgin ve erdemli insanlarla birlikte olması sağlanmalıdır.
- 9) Çocuğun hiçbir şeyi gizlememesi için tedbir alınmalıdır. Çocuk bir şeyi gizliyorsa onun kötü olduğunu da bilir. O zaman bu kötülüklerden onu sakındırmak gerekir.
- 10) Çocuk çok yürümeyi, hareket etmeyi, ata binmeyi ve zorluklara katlanmayı öğrenmelidir. Rahata düşkünlükten sakındırılmalıdır.
- 11) Hiç kimse karşısında mal-mülk, geçim, yeme-içme ve giyimler konusunda övünmesine izin verilmemelidir. Altın, gümüş ve para sevgisi çocuğun gözünden düşürülmelidir.
- 12) Az konuşması, konuşması gerekmedikçe susması, sorulduğunda cevap vermesi ve büyükleri dinlemesi öğretilmelidir.
- 13) Oynamak istediğinde oynamasına izin verilmeli ve güzel oyuncak ve oyunlarla oynatılmalıdır.

- 14) Anne-baba, öğretmen ve büyüklere saygı göstermeli ve itaat etmelidir. Öğretmen, gerekirse öğretim sırasında ceza vermelidir.
- 15) Çocukluk devri geçip gençlik devri başladığında ona yaşamın koşulları ve yolları öğretilmelidir. İlim öğrenecekse aşamalı olarak ve istidadına göre öğrenmelidir. Çünkü ilim ve meslek seçiminde kabiliyet esastır.
- 16) Eğer çocukta bir sanatı eğitim yoluyla kavrama yeteneği yoksa, hemen pratikte sanat öğrenmesi teşvik edilmelidir. Burada geçerli olan sıra ve aşamaya dikkat edilmelidir. Sanat, zevkli bir alışkanlığa dönüştürülmelidir.
- 17) Çocuk bir sanatı öğrenip tamamlayınca onu evlendirip evini ayırmak gerekir. İşte oğulları terbiye etmenin kuralları bunlardır.

Günümüzde “Dünya Değerler Araştırması” adıyla sürdürülen araştırma projesi, yetiştirme değerleri konusunda bir ölçek geliştirmiş olup, bu ölçek dünya çapında pek çok ülkede uygulamaktadır. Bu ölçeğe göre 9 temel değer katılımcı ebeveynlere sunulmakta ve bu değerleri, kendi çocuklarda görüp ya da görmek istemedikleri sorulmaktadır. Bu değerler şunlardır:

- 1) Sorumluluk duygusu;
- 2) Başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü;
- 3) Çalışkanlık;
- 4) Bağımsızlık;
- 5) Tutumluluk, para ve malına özen;
- 6) Sebat, azim, kararlılık;
- 7) Bencil olmama;
- 8) Kendini ifade etme ve
- 9) Hayal gücü.

Bu makalede Dünya Değerleri Araştırması’na konu olan değerler temelinde şu soruya bir cevap aranacaktır: **Müslüman ülkelerde ve Türkiye’de ideal çocuk özellikleri konusunda nasıl bir tutum gözlemlenmektedir? Ülkeler arasındaki farklar nasıl açıklanabilir? Söz konusu ülkelerde yaş grupları veya kuşak farkı değer tercihlerini nasıl etkilemektedir?** Bu sorulara bir cevap vermek üzere Dünya Değerler Araştırması üzerinden üç kademeli bir analiz yapılacaktır. İlk kademede dünyadaki genel eğilimler tespit edilecek, ikinci kademede Müslümanlar toplumların değer tercihleri belirlenecek, üçüncü kademede ise, Türkiye’de durumun ne olduğu tespit edilecektir. Aralarında farklılıklar olup olmadığı karşılaştırma

yapılarak belirlenecektir. Son olarak Türkiye ve Müslüman ülkelerde arasında yaş ve kuşak etkeninin hangi oranda etkili olduğu saptanacaktır.

Yöntem

Dünya Değerler Araştırması, farklı kültürlerin sosyo-kültürel, ahlakî, dinî ve politik değerlerini betimlemek ve karşılaştırmak üzere geliştirilmiş ve halen dünya çapında devam etmekte olan küresel bir sosyal bilim ve araştırma projesidir. Bu proje, 1981 yılında Avrupa Değerler Araştırması'nın Avrupa dışındaki ülkelere de teşmil edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Seksenli yılların başında 22 ülkeyi kapsayan bu proje, giderek yeni ülkelerin katılmasıyla genişlemiş ve bugün 97 toplumu kapsayan dev bir araştırma projesine dönüşmüştür.

Araştırma, her beş yılda bir tekrarlanmakta olup kapsamı itibariyle dünyanın en büyük sosyal bilim araştırmasıdır. 1981 yılından bu yana 5 kez uygulanmış olan bu projenin, Türkiye ülke olarak son dördüne katılım sağlamıştır. Dünya çapında sosyal bilimcilerin işbirliğiyle uygulanan proje, dünya ölçeğinde değerlerin değişimini, sosyal ve politik yaşam üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaca bağlı olarak araştırma; yaşam algıları, çevre, çalışma, aile, toplum ve siyaset, din ve ahlaktan ulusal kimliğe kadar pek çok konuda veri toplamakta ve bu alanlarda karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaktadır.

“Dünya Değerler Araştırması”nda aile, aile değerleri ve çocuk konusunda birçok sorular bulunmaktadır. Burada bizi ilgilendiren temel soru, ideal çocuk nitelikleriyle ilgilidir. Bu bağlamda kişilere, çocuklara evde öğretilmesi ya da aktarılması gereken nitelikler ve değerlerle ilgili bir liste sunulmuş ve bunlardan hangisinin özellikle önemli olduğunun belirtilmesi istenmiştir. Şimdi bu sorulara verilen cevaplar temelinde, dünya genelinde, Müslüman ülkelerde ve Türkiye’de çocuk algıları etrafında karşılaştırmalı bir analiz yapacağız. Mevcut durumu tasvir etmenin ötesinde, hangi etkenlerin bu durumdan sorumlu olduğuna dair bu yaş ve kuşak analizi yapılacaktır.

Bulgular

Dünyada Yetiştirme Değerlerine Genel Bakış

Şüphesiz ki çocuklarını “en iyi bir şekilde” yetiştirmek, her anne ve babanın arzusudur. Bununla birlikte “en iyi” yetiştirme şeklinin ne olduğu belirgin değildir; çocuğa verilmesi gereken değerler ve bir çocukta aranan nitelikler her zaman her yerde aynı değildir. Bu husus, kültürden

kültüre, toplumdan topluma değişmektedir. Dünya Değerler Araştırması'nın verileri, farklı kültürlerdeki insanların bir çocukta bulunması gereken ideal niteliklerin ne olduğuna dair bir görünüm sunmaktadır. Sorulan sorular ve aranan nitelikler, mükemmel ve tam bir liste sunmasa da en azından bir fikir vermektedir.

Şimdi kademeli olarak önce dünyada, sonra Müslüman ülkelerde ve en sonunda Türkiye’de yetiştirme değerleri konusunda nasıl bir hiyerarşi bulunduğunu ortaya koyacağız.

Aşağıda sunduğumuz ilk tablo, dünya çapında itibar edilen yetiştirme değerlerinin bir hiyerarşisini sunmaktadır. Bu tablo bir anlamda dünyada “global trendleri” resmetmektedir. Buradan izleneceği üzere, 2010-2014 aralığında yapılan araştırmada 60 ülkede, çocuklar için 9 temel değerın önemi sıralanmaktadır. Bu tabloda yüzde 50 ve üzerinde toplumsal destek kazanan dört nitelik öne çıkmaktadır.

Tablo 1. Dünya Ülkelerinde (60) Yetiştirme Değerleri (N=85071)	
	Toplam (%)
1. Sorumluluk duygusu	70
2. Başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü	67
3. Çalışkanlık	58
4. Bağımsızlık	50
5. Tutumluluk, para ve malına özen	39
6. Sebat, azim, kararlılık	39
7. Bencil olmama	32
8. Kendini ifade etme	26
9. Hayal gücü	22
<i>Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2010-2014)</i>	

Bu niteliklerin başında “sorumluluk duygusu” gelmektedir. Sorumluluk duygusu, haklar kadar ödevlerin de ciddiye alınmasını gerektirmektedir. Sadece haklarını düşünen çocuklar, sorumsuz olarak görülmekte ve bu çocukların gelecekte kendi ayakları üzerinde duramayacakları düşünülmektedir. Sorumluluk, daha çok geleneksel toplumlarda vurgulansa da bireyciliğin ve hakların aşırı vurgulandığı modern toplumlarda bir süre ihmal edilen ama yeniden değer kazanan bir özellik haline gelmiştir.

“Başka insanlara saygı ve hoşgörülü davranma”, çocuklardan beklenen ikinci önemli nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nitelik, günümüzde medeni ve sosyal olmanın bir ölçütü olarak algılanmaktadır. Aslında bu değeri, anne-baba ve yakınlarla duyulan saygı ve hoşgörünün

bir genişlemesi olarak görmek mümkündür. Bu, ailevi değerlerin topluma doğru genelleştirilmesi anlamına gelmektedir ki, modern dönemdeki değerlerin soyutlaşması ve genelleşmesi genel bir eğilim olarak kendini hissettirmektedir. Bazı sosyal bilimciler bu gelişmeyi modernleşme olgusunun bir özelliği olarak yorumlamaktadırlar (Van der Loo ve Van Reijen, 2003:44-45).

Çağdaş toplumlarda çocuklarda bulunması istenen üçüncü erdem “çalışkanlık”tır. Bu nitelik hem geleneksel hem de modern toplumların önemseydiği bir husustur. Her iki toplum tipinde de sıkı çalışma ve sorumluluk üstlenmek, toplumda başarının yolu ve anahtarı olarak görülmektedir.

“Bağımsızlık”, dördüncü önemli özellik olarak öne çıkmaktadır. Bu özellik, daha çok modern toplumun bir erdemi olarak yorumlanabilir. Modern eğitim sisteminde çocuğun bağımsızlaştırılması en temel amaç olarak öne çıkarılmaktadır.

Yukarıdaki tabloda yer alan diğer değerler ve nitelikler, öncekilere kıyasla daha az önemsenmektedir. Bu değerlerin daha çok geleneksel değerler olduğu söylenebilir. “Tutumluluk” ve “kararlılık” aynı derecede ama daha düşük düzeylerde tercih edilen değerler olup bunu “bencil olmamak”, “kendini ifade etmek” ve “hayal gücü” izlemektedir.

Müslüman Topumlarda Yetiştirme Değerlerine Bakış

İkinci kademe bu nitelik ve değerlerin seçilmiş 20 Müslüman toplumdaki sıralamasının ne olduğuna bakarak bir kıyasla yapılabilir. Tablo 2, aynı niteliklerin Müslüman ülkelerde ne kadar destek bulunduğunu göstermektedir. Müslüman ülkelerde yüzde 50'nin üzerinde destek bulan üç önemli değer, “başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü”lü olmak, “sorumluluk duygusu” taşımak ve “çalışkan” olmaktır.

Tablo 2. Müslüman Ülkelerde (20) Yetiştirme Değerleri (N=26.383).	
	Toplam (%)
1. Başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü	67
2. Sorumluluk duygusu	66
3. Çalışkanlık	61
4. Bağımsızlık	46
5. Tutumluluk, para ve malına özen	34,6
6. Sebat, azim, kararlılık	33,5
7. Bencil olmama	31
8. Kendini ifade etme	22
9. Hayal gücü	17

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması: Cezayir 2014, Azerbaycan 2011-2012, Mısır 2012, Gana 2011, Irak 2013, Ürdün 2014, Kazakistan 2011, Kuveyt 2013, Kırgızistan 2011, Lübnan 2013, Libya 2013, Malezya 2011, Fas 2011, Pakistan 2012, Filistin 2013, Katar 2010, Tunus 2013, Türkiye 2011, Özbekistan 2011, Yemen 2013.

Yukarıdaki iki tablo karşılaştırıldığında, Müslüman toplumların yetiştirme değerleri bakımından pek farklı olmadıkları görülmektedir. Dünyada önemsenen dört öncelikli değerden sadece “bağımsızlık” yüzde 50 veya üzerinde bir destek bulamamıştır. Buna rağmen sıralamada dördüncü önemli değer olarak yerini almıştır.

Türkiye’de Yetiştirme Değerlerine Bakış

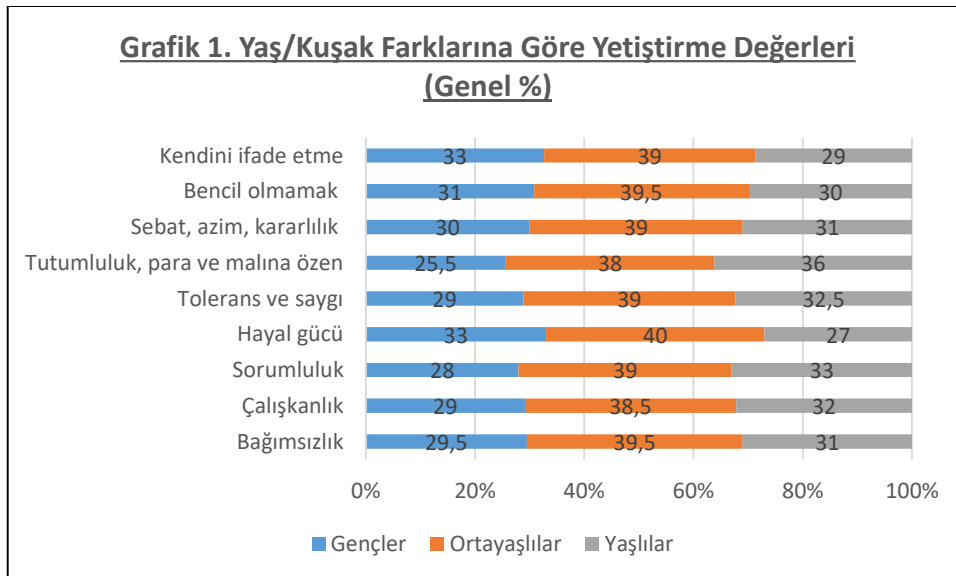
Üçüncü kademede Türkiye’nin konumunu analiz ettiğimiz, aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır (Tablo 3). Buradan anlaşılacağı üzere, yüzde 50’inin üzerinde destek almış olan üç değer görülmektedir: 1) Çalışkanlık; 2) Sorumluluk duygusu ve 3) Başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü. Bu bizim Türkiye olarak Müslüman ülkelerden çok farklı bir durumda olduğumuzu göstermektedir. Ancak ilk tabloyla karşılaştırdığımızda, dünyada çok önemsenen ancak bizde daha alt sıralarda duran değerlerin “bağımsızlık” olduğu görülmektedir. “Çalışkan, sorumlu ve hoşgörülü/saygılı çocuklar” istiyoruz ama “bağımsız, kendi ayakları üzerinde duran bireyler” istemiyoruz. Bu bizim toplum olarak daha koruyucu ve otoriter bir yetiştirme tarzımızın olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Yetiştirme Değerleri (N=1605).	
	Toplam (%)
1. Çalışkanlık	72
2. Sorumluluk duygusu	66,5
3. Başka insanlara karşı saygı ve hoşgörü	61,5
4. Tutumluluk, para ve malına özen	39,5
5. Sebat, azim, kararlılık	38
6. Kendini ifade etme	37,9
7. Bağımsızlık	35
8. Hayal gücü	28,3
9. Bencil olmamak	27,7

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, Türkiye (2011).

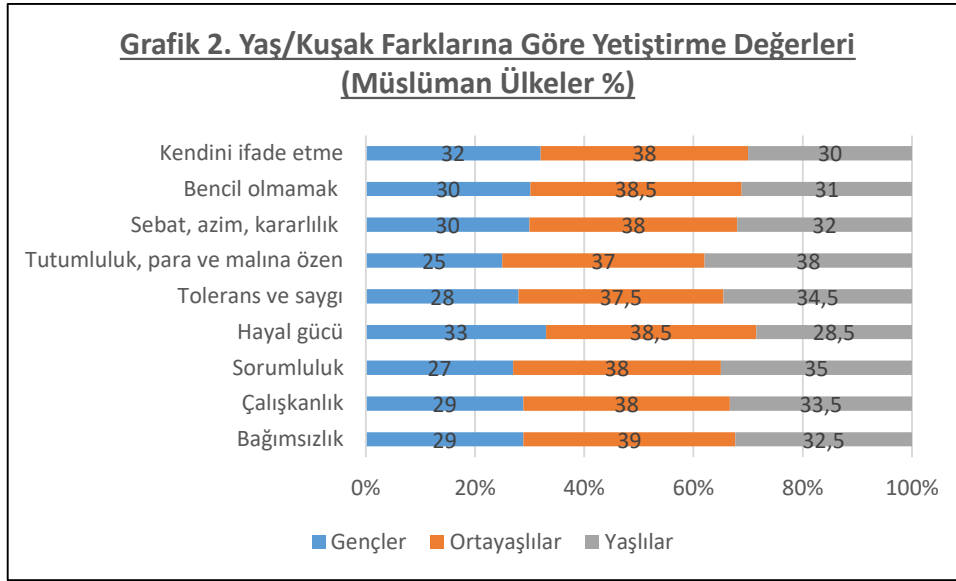
Yetiştirme Değerleri ile Yaş-Kuşak Etkeni Arasındaki İlişkilerin Analizi

Yetiştirme değerlerinin genellikle bir kuşak meselesi olduğu kabul edilmektedir. Ancak toplumda genel bir kabul olarak yerleşmiş bu düşünce bilimsel verilerle test edilmedikçe tartışmasız bir şekilde kabul edilemez. Şimdi yukarıda sözü edilen üç kademe ve farklı ülkeler arasında yaş ve kuşak farkının yetiştirme değerleriyle ilişkisi arasında bir bağıntı olup olmadığı analiz edilecektir. Bu analizde her bir değer bazında yaş ve kuşak farkının ne kadar etkili olduğu ortaya çıkarılacaktır. Yaş ve kuşak farkından maksat, gençlik, orta yaş ve yaşlı kesimdir. Bu üç toplumsal kategoride şu şekilde nicelleştirilmiştir: 29 yaşına kadar olan katılımcılar genç, 30-49 yaş arası katılımcılar orta yaş, 50 ve üzerindeki katılımcılar ise yaşlı olarak değerlendirilecektir.

Yukarıdaki grafikten hareketle, kuşaklar açısından hangi yetiştirme değerlerinin öne çıkarıldığını sorgulayacak olursak, dünyada gençler “kendini ifade etme”, “hayal gücü” ve “bencil olmama”yı; ortayaşlılar, “hayal gücü”, “bencil olmamak” ve “bağımsız” olmayı; yaşlılar ise “tutumluluk, para ve malına özen”, “sorumluluk” ve “tolerans ve saygı” gibi değerleri en fazla önemsemektedirler. Kuşaklar arasındaki bu karşılaştırma, gençler ve ortayaşlıların birbirine yakın ve ortak paydaları olduğunu gösterirken, yaşlı kuşaklar onlardan farklılaşmaktadır. Onlar için tutumluluk, sorumluluk ve başkalarına karşı hoşgörü ve saygı daha ön plandadır. Bu noktada tespit edilen fark, kuşaklar arasında yetiştirme değerleri bakımından dünya genelinde bir değişme olduğunu göstermektedir.

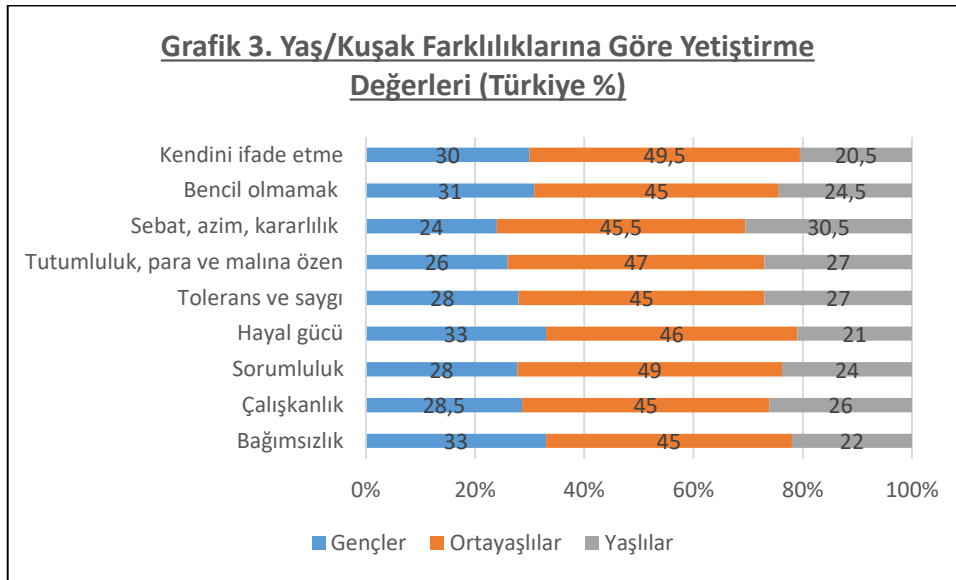
Grafik 2, Müslüman ülkelerde kuşak farklılıklarına göre yetiştirme değerlerinin dağılımını vermektedir. Buna göre gençlerin öncelendiği dört önemli değer “hayal gücü”, “kendini ifade etme”, “bencil olmamak” ve “sebat-azim ve kararlılık” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müslüman ülkelerde, gençlerle ortayaşlıların değer öncelikleri birbirine benzemektedir. Ortayaşlılar gençlerin öncelendiği değerlere ek olarak, ayrıca “hayal gücü”, “sorumluluk”, “çalışkanlık” ve “bağımsızlık” aynı derecede önemli bulmakta ve desteklemektedirler. Yaşlılara gelince, bu kuşak “tutumluluk-para ve mala özen gösterme”yi en önemli yetiştirme değeri olarak görmektedir. Bunun yanında onlar “sorumluluk” ile “tolerans ve saygı”yı da önemli bulmaktadırlar.

Kuşaklar boyunca ortak bir payda aradığımızda genç ve ortayışlılar arasında birçok ortak payda olmakla birlikte, bu kesim ile yaşlılar arasında ortak bir payda, en azından ilk üç değer bakımından, bulmak mümkün değildir. Bu demektir ki, dünyada olduğu gibi Müslüman ülke ve toplumlarda da eski kuşaklar ile yeni kuşaklar arasında bir değer değişimi gözlenmektedir. Yeni kuşaklar çocuklarını, ebeveynlerinden farklı değerlerle donatmak istemektedirler.

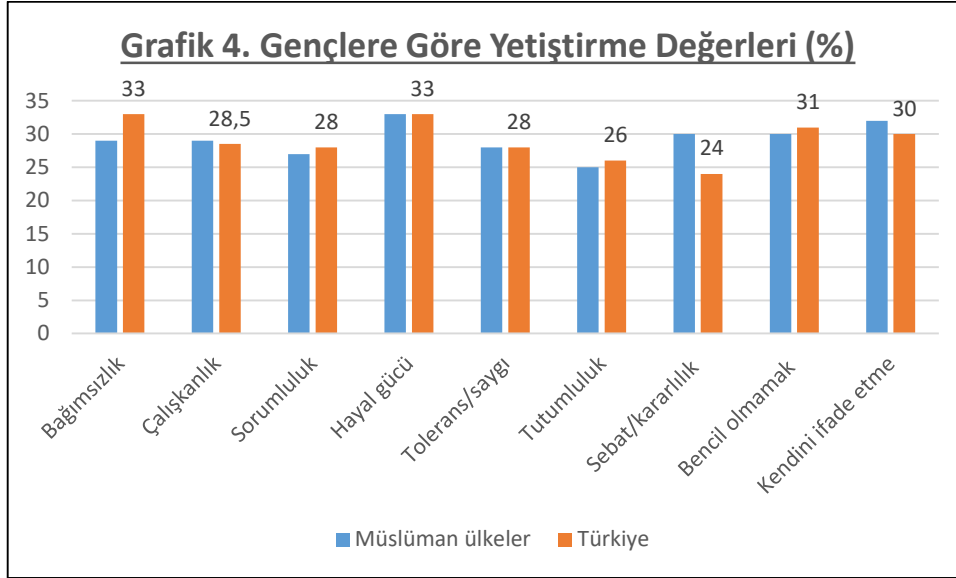
Son olarak Türkiye’de kuşak farklılıklarına göre değerler önceliklerinde bir değişme olup olmadığına baktığımızda, gençler “bağımsızlık”, “hayal gücü”, “bencil olmamak” ve “kendini ifade etmek” gibi değerleri önemserken, orta yaş kuşağı “kendini ifade etme”, “sorumluluk” ve “tutumluluk” değerlerini öncelemektedir. Yaşlı kuşak ise “sebat-azim ve kararlılık” başta olmak üzere “tutumluluk” ve “tolerans-saygı” konusunda ısrar etmektedir.

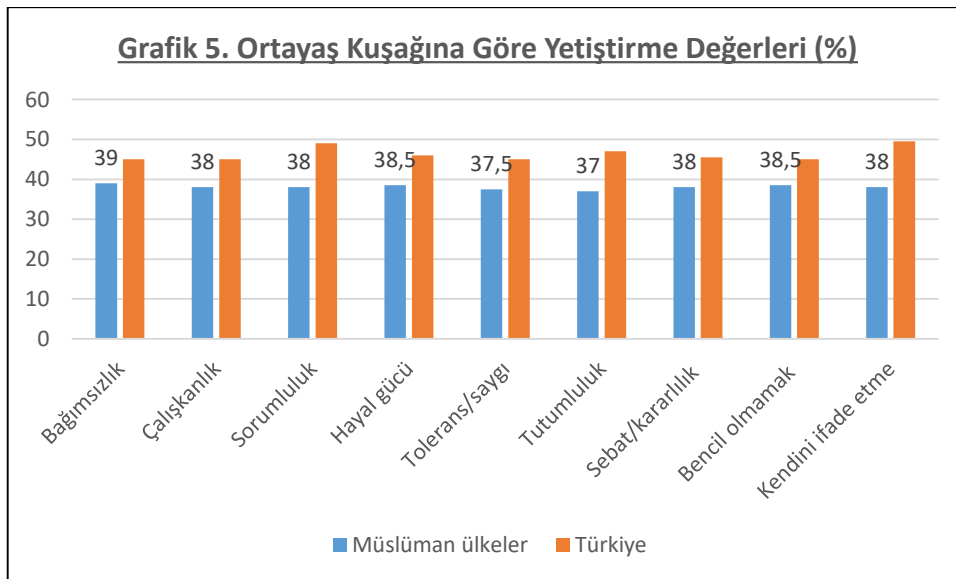
Kuşaklar arasında bir karşılaştırma yaptığımızda değer önceliklerinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Genç kuşak ile yaşlı kuşağın öncelikli değerlerinde bir çakışma söz konusu değildir. Bu bakımdan kuşaklar boyunca kültürel bir değişme olduğu söylenebilir. Orta kuşak “kendini ifade etme” hususunda gençlerle ortak bir paydaya sahip iken, “tutumluluk” konusunda da yaşlılarla benzeşmektedir. Bu durumda orta yaş kuşağı bir geçiş kuşağı olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada bir başka karşılaştırma yapmak üzere şu sorulabilir: Müslüman ülkeler içinde Türkiye bir istisna bir konuma mı sahiptir?

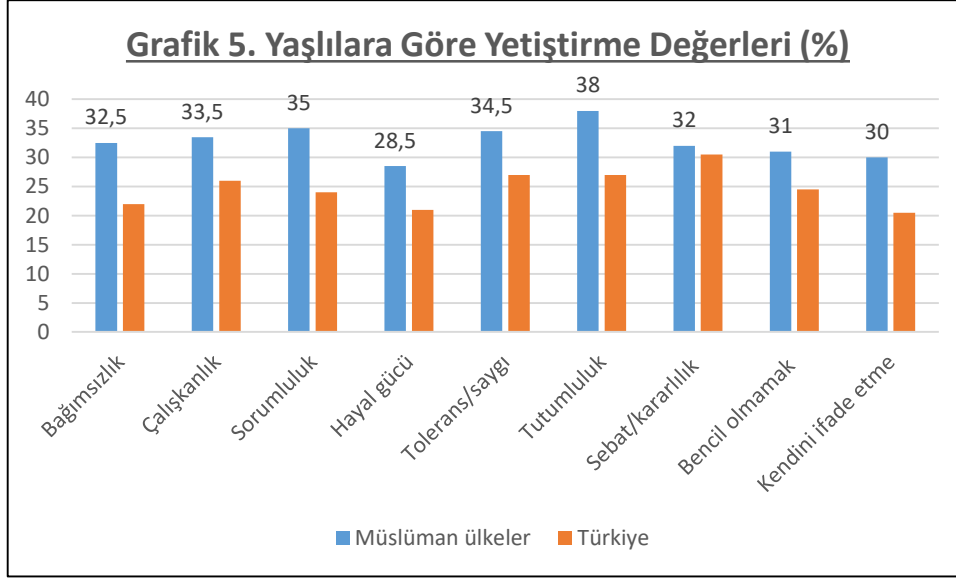
Gençler açısından bir karşılaştırma yapıldığında Türkiyeli gençlerin, diğer Müslüman ülkelerden farklı olarak “bağımsızlığa” vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu değer diğer Müslüman ülkelerde üç öncelik değer arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte diğer değerlerde (Bakınız: Grafik 4) büyük bir benzeşme olduğu anlaşılmaktadır.

Ortayaş kuşağına göre bir karşılaştırma, bu kuşaklarda yetiştirme değerleri bakımından büyük bir benzeşme olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte tüm değerler Türkiye’deki katılımcılar tarafından kısmen daha fazla desteklenmektedir.

Yaşlı kuşaklarda Müslüman ülkeler ve Türkiye’de farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Müslüman ülkelerde yaşlı kuşak neredeyse tüm yetiştirme değerlerini, Türkiye’dekilerden daha yüksek oranlarda onaylamaktadırlar. Sadece “sebat, azim ve kararlılık” konusunda birbirine yakınlaşma gözlemlenmektedir. Çok farklı türden değerler söz konusu olduğu için bu farklılıklar konusunda bir yorum yapmak zorlaşmaktadır.

Sonuçlar

Küreselleşen dünyada kültürlerin hangi yönde gelişeceğine dair birçok senaryo bulunmaktadır. Bu çok karmaşık süreci, betimlemeye ve açıklamaya çalışan dört tip senaryo ayırt etmek mümkündür (Canatan, 2010). İlk senaryo, merkez ülkeler karşısında yerele ve çevreye pasif bir konum biçen ve onu salt alıcı olarak kabul eden “küresel türdeşleşme” senaryosudur. Bu senaryoya göre kapitalist “piyasa”, kültürel ürünleri metalaştırmakta ve metalaştırılan kültür merkezden çevreye aktarılmaktadır. Bu süreç ilerledikçe, dünya kültürü türdeş bir hale gelecek ve bu da yerel kültürlerin sonu demektir.

Küresel kültürel sürecin işleyişine ilişkin ikinci senaryo, çevreye daha aktif bir konum biçmekle birlikte, bunu olumsuzlayan bir bakış açısına dayanmaktadır. Merkez, belirli kurumsal yapılar aracılığıyla en değerli bilgilerini ve en yüksek ideallerini çevreye sunarken, çevre bunları ilk önce benimseyip sonra yozlaştırmaktadır. Süreç bu şekilde işlediği müddetçe merkez, çevrede zafer elde edemeyecektir. “Çevresel yozlaşma” senaryosu olarak ifade edilen bu yaklaşım,

merkezin çevre üzerindeki uygarlaştırıcı ve geliştirici misyonuna göndermeden bulunurken, farkında olmadan bir şeyi açıklığa kavuşturmuştur: O da çevrenin merkezden gelen kültürel ürünleri ve değerleri dönüştürme gücüdür.

Çevrenin bu dönüştürme gücünü daha olumlu bir perspektife yerleştiren üçüncü senaryo “melezleşme” olarak bilinmektedir. Bu senaryo, kökenleri farklı olan şeylerin özgün bir potada eritilmesine dikkat çekmektedir. Bu süreç “melez” (creole) ve “yaratma” (create) kavramları arasındaki etimolojik ilişkide kendisini göstermektedir. Merkezin pompaladığı küresel olan ile yerele ait olan arasındaki yaratıcı biresim, melezleşmenin özünü oluşturmaktadır. Burada biraz kaybetme, biraz kazanma söz konusudur. Başka ve yabancı olanın kısmen bizleştirilmesi, çevrenin dönüştürücü gücünü ifade etmektedir.

En son olmasa da, son olarak “yerlileşme” diyebileceğimiz bir senaryoyu daha konuşmak zorundayız. Antropologların, Batıyla yüzyüze gelen kültürlerde tespit ettikleri yerlici hareketler, kültürel şokla karşılaşan yerli hakların kendi köklerine dönmesini ifade etmektedir. Fakat bu köklere dönüş, bir tehdit algısı içinde gerçekleştiği için tümünden saf bir yerlileşme olarak gerçekleşmez. Ama ne olursa olsun, yerlilik ya da yerellik arayışı bir merkezlesizleştirme çabasıdır ve yerel olanın gücünü vurgular.

Bu senaryoları dikkate alarak, salt yetiştirme değerleri açısından bir karşılaştırma yaparsak nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Benzeşme mi, melezleşme mi yoksa başka nasıl bir gelişim söz konusudur?

Yetiştirme değerleri açısından küresel eğilim sorumluluk duygusu, başka insanlara saygı ve hoşgörü ile çalışkanlık değerlerini önceleme yönündedir. Bu değerler, tüm dünya toplumunda yüzde 50 veya üzerinde destek bulmaktadır. Bu açıdan Müslüman toplumlar da küresel değerlere adapte olmuş durumdadır. Bu öncelikli üç değer yüzde 60 üzerinde destek görmektedir. Türkiye, Müslüman ülkeler içinde istisnai bir durum göstermemektedir. Yüzde 50 ve üzerinde destek bulan değerler, küresel değerlerden başkası değildir. O halde, yukarıdaki tezlerden ilk tezi destekleyen bir gelişme söz konusudur: Müslüman ülkeler ve Türkiye “küresel türdeşleşme” senaryosuna uygun bir gidişat içindedirler.

Kuşaklar açısından bir karşılaştırma yapıldığında dünyada yaşlı kuşaklar tutumluluk, sorumluluk ve hoşgörü gibi görece geleneksel değerlere vurgu yaparken, gençler kendini ifade etme, hayal gücü ve bencil olmamak gibi post-materyalist değerlere öncelik vermektedirler. Benzer bir tabloyu Müslüman ülkelerde de görmekteyiz. Genç kuşak ile yaşlı kuşak arasında

bir değer kayması söz konusudur. Müslüman ülkeler içinde Türkiye daha farklı bir konumda değildir.

Sonuç olarak dünyada yetiştirme değerleri bakımından bir değişme gözlemlenmektedir ve bu değişimde kuşak farklı önemli bir etken olarak rol oynamaktadır. Yeni kuşaklarla birlikte hızla geleneksel değerlerden uzaklaşmakta ve post-materyalist değerler ön plana geçmektedir. Tüm dünya olarak bir potada erimekteyiz. Küresel anlamda kültürel türdeşleşme tezinin yetiştirme değerleri alanında doğrulanmış olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Canatan, K. (2010), “Sömürgecilik Karşısında Yerellik”, Sh. 158-168, Hece Dergisi, “Yerlilik Sayısı”, Haziran 2010 Ankara.

Canatan, K. & Yıldırım, E. (2011), Aile Sosyolojisi, Açılım: İstanbul.

Canatan, K. (2011), “Klasik Türk Düşüncesinde Ailevi Değerler”, Sh.263-290, İçinde:

Canatan, K. & Yıldırım, E. (2011), Aile Sosyolojisi, Açılım: İstanbul.

Eppink, A. (Red.), (1986), Kind-zijn in twee culturen, Jonge Marokkaanse en Turkse Kinderen in Nederland, Van Loghum Slaterus: Hilversum.

Inglehart vd., (2004), Human Beliefs and Values, A cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys, Siglo XXI Editores: Mexico.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1990), İnsan, Aile ve Kültür, Remzi Kitabevi: İstanbul.

Kınalızade Ali Efendi. (1974). Ahlak; Ahlak-ı Alai, Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser: İstanbul.

Kınalızade Ali Efendi. (1974). Devlet ve Aile Ahlakı, Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser: İstanbul.

Tusi, Nasreddin. (2005). Ahlak-ı Nâsirî, Türkçesi: A. Vahap Taştan & Hâbil Nazlıgöl, Fecr Yayınları: Ankara.

Van der Loo, H. ve Van Reijen, W. (2003), Modernleşmenin Paradoksları, İnsan Yayıncılık, İstanbul.